

МЕТАФИЗИКАТА НА НООСФЕРАТА КАТО АНТРОПОЛОГИЧЕН ПРОБЛЕМ

(Метафизиката на ноосферата като наука
за съществените цели на човешкия разум)

Росина Данкова

Метафизиката на ноосферата прехвърля мост между неоплатонизма (неговата ноология) и критическата философия на И. Кант. Сама по себе си ноосферата е антропогенен етап в развитието на формите на живота на Земята като космическа система. Този ноосферен етап обхваща част от йерархичната структура на геоложкото време, съдържаща ирационални и рационални числови форми на битието¹.

Ноосферата е космична форма на разумен живот² и като такава носи белезите на необходимостта Земята чрез първоелементите да възпроизведе определени форми на живот, да излъчи себе си в качествено ново битие посредством човека. Ноосферата като “мислещ пласт”, обхващащ Земята, по думите на П. Т. дьо Шарден означава именно земното и едновременно извънземното (космично) битие на човешкия разум. Човекът в ноосферата е свързващото звено, средоточие на битието на природата и природата на битието. Ето защо метафизиката на ноосферата има непосредствено отношение към изначалните жизнени параметри, свързаните с тях ценности и смисъла на живота.

Метафизиката на ноосферата в действителност е дело на разума – неговата цел, средствата за постигането ѝ, назначението на човека и същността на живота (и смъртта) в контекста на една негеоцентрична картина на света.

Антропогенното в ноосферата е човекът в себе си и за себе си като разумно същество, което о-разумява дейността си, осветявайки я с формите на Разума. Човекът е същество, “което идва към самото себе си и сътворява или открива един духовен свят – една ноосфера...” (Х. Плеснер). Създавайки ноосфера, той създава форма за разумен живот

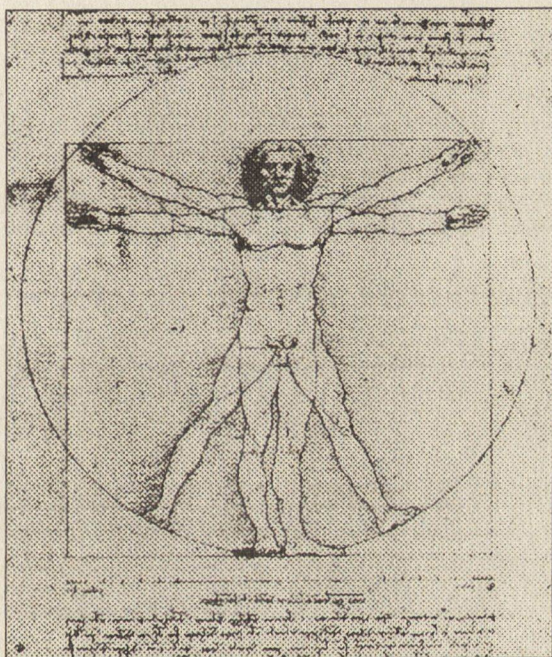
– живот на разума. Последният има битие в Истината като живот и се вкоренява в нея. Само по такъв начин става възможен философският опит като критерий за истината, обуславяща съществените цели на човешкия разумен живот. Ноосферната метафизика като наука за съществените цели на разума е едно по-нататъшно развитие на Кантовата философия.

1. АНТРОПОЛОГИЧНИЯТ КОНТЕКСТ НА УЧЕНИЕТО ЗА НООСФЕРАТА

Най-кратко метафизиката на ноосферата (сфера на разума) може да се характеризира като наука за съществените цели на човешката рационалност. Известно е, че понятието “ноосфера” е въведено от П.Т. дьо Шарден³ и Е. Льо Роа. То се използва от тях с едно метафизично предимно духовно съдържание, за разлика от това, което е имал предвид В. И. Вернадски. Въпреки различието в схващанията им с понятието “ноосфера” те обозначават както потребността на човека (и обществото) от обновление посредством съпричастието към Космоса, така и потребността да се съхрани жизнената среда – земна и космическа – като местопребиваване на телоса чрез неговите биологични форми на живот.

Колкото и необичайно за съвременния научен стил на мислене да звучи, Шарден сравнява ноосферата с възпламеняващ се огън. Тук можем да направим аналогия с митологемата “огън” при Хераклит: “Около искрите на първите рефлектиращи съзнания започнал да се разгаря огън. Точката на горене се разширявала. Огънят се разпространявал все по-далеч и по-далеч. В крайна сметка пламъкът обхванал цялата планета... този велик феномен - ноосферата⁴. Ако сравним “огъня” на Хераклит с “огъня” на Шарден, ще видим, че “огънят” на Шарден бележи завършващ етап в развитието на психогенезата. Ноосферата по неговите думи е “огненият дух на Земята”. Тук е интересно да припомним, че подобна идея не е нова, а напротив, още един път потвърждава културологическата нормативна обусловеност на “вечното завръщане” към “Първоизвора”. Но ако тази нормативност не бъде изведена на нивото на разума като осъзнаваща себе си добродетел (и то персонифицирана, а не безлична), то ще остане завинаги иррационална, мит, вяра без знание. Безплодни тогава ще бъдат всякакви умувания, защото още в основата си умът се лишава от възможността да бъде о-разумен, осветлен, дирейки “хаоса” като космическа първопричина. Естествено, че такъв ум ще се изпълва с това, което е приел

за своя първопричина. Именно поради това за него тъмнината е “светлина”, лъжата – “истина”, безумието – “ум”. Такъв алогизъм мотивира безотговорното (безнравствено) отношение към живота, неговото предназначение, цел и смисъл. Подходът на Шарден в случая принципно не се отличава от митологичната ирационалност, изгласваща разумната мотивация. Ето защо за него “идеята за Духа на Земята”⁵ е възможна като архетип и теоретически оправдана. Нещо повече, тя по неговите думи, не противоречи на опита. Явно тук опитът се схваща от позицията на един религиозен светоглед, детерминиран от обърнатия (дуален) модел на света⁶. Това е още по-очевидно, когато става дума за Майката-Земя (Деметра). И доколкото “мени кожата си” и “придобива душа”⁷, дотолкова посредством безличния “колективен мислещ пласт” тя обладава и “земен дух”. Последният е затворен в рамките на земното

Човекът (микрокосмос) като модел на макрокосмоса, представен чрез геометрични пропорции, свързани с квадрата като двумерен модел на света. Триммерният модел на света е куб и отговаря на геометричния израз на първоелемента земя и на Царството небесно в Откровението на Йоан. Центърът на сферата, в която е вписан кубът, съвпада с центъра на човешкото тяло. Според неоплатоническата традиция всичко, което има център притежава душа. Елементите на кубическата симетрия са логосни форми на космическата и човешката душа (Леонардо да Винчи, Венеция. Галерия дел Академия).

съществуване и материя⁸. В този контекст ноосферата (в качеството на “духа на Земята”) противостои на Небесния Дух, тъй като на нея “не ѝ е съдено” да напусне земните предели. В такава аморфност, породена от “вътрешната тотализация на света”, става практически невъзможно разграничаването на добро от зло, истина от лъжа, а това на свой ред е причина за липсата на истинен критерий. Тук грях не съществува, защото всичко е грях. Възпроизведен е идеално моделът на “рая”, само че на Земята, но с тази разлика, че в него “вечността” е крайна. За този край все по-осезателно напомнят социално-екологичните проблеми. Подобна ноосфера, “затворена в себе си”, е способна да породи единствено собственото си унищожение, т.е. тя се превръща в антиноосфера, както порядъкът в обществото на върховния Първопразник възпроизвежда хаос. Философската позиция на Шарден е класически пример за религиозна интерпретация на култа към Богинята-Майка, само че в съвременни понятия. В своето учение за ноосферата Шарден съчетава култа към Богинята-Майка с християнството и съвременната наука. Подобен подход му позволява да митологизира разглеждания от него еволюционен процес, който не представлява нищо друго освен персонифициране на иначе безличния “универсум”. Това персонифициране обаче се свежда до “вътрешна тотализация на света”, единодушно съзиждане на “Духа на Земята”.

Вътрешната “Земя” няма всеобщност, свързва множеството хора в безлично цяло, “гарантира” неговата “хармония”. В този смисъл разбирането на Шарден за ноосферата в крайна сметка не е много различно от идеята на Хегел за Абсолютния дух. Но такава “всеобщност” естествено не може да бъде цел и критерий на човешкия прогрес.

За разлика от Шарден, Вернадски набляга на рационалните аспекти на учението за ноосферата и обосновава теоретическите норми на качествено нова социално-екологична стратегия, която напоследък се съзнава като жизненонеобходима. Тя е свързана с изграждането на нов тип ценностни отношения между човека и природата. В този смисъл философското обосноваване на проблема за ноосферата има важно научно, практическо и жизнено значение, тъй като посредством него става възможно разграничаването на действителните социално-екологични критерии за оценка на жизненото пространство от мнимите.

Като теоретична основа за решаване на глобалните социално-екологични (жизнени) проблеми, разработването на учението за

ноосферата се превръща все повече в напълно необходима. Тъй като съществуването и развитието на ноосферата предполага екологически целесъобразен начин за регулиране на жизнената среда посредством разумната човешка дейност, тя става необходима основа при решаването на проблема за екологизиране на науката и социалната практика. Ноосферата се осъзнава все по-убедително като космическа Ойкумена.

Ноосферното развитие е целево ориентирано към идеалите, свързани с бъдещето на човека от гледна точка на една нравствена разумност или разумна добродетел. Ноосферата като сфера на разума създава среда и условия за тяхното битие (и тяхното) осъществяване. В близкото минало екологичният проблем не е стоял с такава острота, но неговото решаване днес предполага осъзнаване на необходимостта от ноосфера, обединяваща в себе си глобалната екологична дейност на човечеството като космическа разумност. Необходимостта от решаване на екологичния проблем, свързан с двуединното битие на природата и на човека, обуславя същността на тяхната диалектика и необходимостта от разумна мотивация на човешката природна дейност.

От една страна, човек е битие на природата, а от друга – изменената природа е нагледно битие на човека. В този аспект ноосферната динамика сменя в себе си двете равнища на битие на природата: човекът като битие на природата и преобразуваната от него природа. Това ноосферно битие обаче удвоява битието на човека – природно и социално, като ги субординира в себе си в едно – разумно битие. Тази диалектика имплицитно се съдържа в историята на философските схващания за взаимоотношението “човек – природа” и връзката между разумната част на човешката душа с космическия Разум (Логос, Нус).

В своето учение за ноосферата В. И. Вернадски разкрива необходимостта от създаването на качествено нов тип екологически ценности. Последните от своя страна пораждат потребността от екологизирането на нравственото съзнание и неговото усъвършенстване. В това отношение нравствено-мотивираната екологическа стратегия е една надеждна основа за решаването на екологичните проблеми на фона на космическото разбиране за живота и връзката му с природата на рационалната (и ирационалната) действителност. Независимо от развитието на човешката разумност социалният прогрес вече не може да се осъществява за сметка на деградацията на биосферата, а заедно с това – деградацията на необходимата жизнена среда на човечеството.

Ако “ноосферата – биосферата, преработена от научната мисъл, подготвяща се от изминалия стотици, може би милиарди години процес, създал *Homo sapiens faber*, не е кратковременно и преходно геологическо явление”⁹, то в историческото развитие на живота на планетата Земя човекът несъмнено по-добре ще осъзнае себе си и своето място на Земята и в Космоса чрез ноосферата. Благодарение на нея човек може реално да разбере, че е жител на планетата и трябва (длъжен е) да мисли и действа в нов негеоцентричен аспект, а не само от позицията на отделната личност, семейство или род, държави или техните съюзи¹⁰. Върховното Благо, което е обект на създание на човешкия разум, не е геоцентрично.

Разбирането на ноосферата като качествено нов, екологизиран начин на организация на взаимодействието между обществото и природата посредством разумната, нравствено-мотивирана човешка дейност, днес би могло да бъде основа за екологизирането на икономическата стратегия на обществото по отношение на потребното бъдеще. Във връзка с това творчеството на екологически ценности при отчитане на ноосферния обхват като антропогенен проблем е необходимо условие за осъществяването на социалния прогрес. Последният явно зависи от усъвършенстването на взаимоотношението “човек – ноосфера – ценности”¹¹. Обосноваването на социално-екологичните аспекти на ноосферния проблем ще спомогне човек да преосмисли своята екологична дейност като нравствена. Така човек по-добре ще оцени себе си и своето място не само в настоящето, но и в бъдещето. Той придобива нови възможности свободно да се самоопределя в съответствие със своята разумна (ноосферна) необходимост. Ето защо по това колко и как в действителност човек (обществото) може разумно да влияе върху своето битие (социално, природно, нравствено, метафизично) може да се съди за съществуването на неговата ноосфера като битие на истината. Последната е разгръщане на разума, познаващ сам себе си в качеството човек, но не човека такъв, какъвто е, а такъв, какъвто би трябвало да бъде в съответствие със социално-екологичната ценностна негеоцентрична нормативност. Антропният принцип¹², известен днес в науката, не е нищо друго, освен една актуализация на ноосферните аспекти на съществуването на човека. В това отношение може да се говори за епоха на ноосферата като естествен етап в еволюцията на планетата Земя, чиято реализация зависи от разумната способност на човека да задава определена стратегия на собственото

си развитие в съответствие с нравствените основания и висши цели на разума.

Обществото като относително автономен организъм, развиващ се в определени места на планетата Земя и в конкретни исторически моменти, е носител на определен тип семиотически организирана култура. Ноосферата по отношение на културата е не само средство за преодоляване на собствените ѝ противоречия, ограничения и ограничения на природата, но и за адекватно възпроизводство на обществото и природата в тяхното единство (съобразно законите на тяхното развитие). В този смисъл ноосферата е такова самосъзнателно равнище на взаимодействие между обществото и природата, където природната същност на човека се развива посредством човешката същност на природата в качеството на наука, изкуство, морал. В това отношение ноосферата е по-близка до системата на културата¹³, в която човек чрез науката, изкуството, нравствените ценности се обръща към самия себе си, към истинните метафизични основания на своя разум. Тя включва определени аспекти от социалната организация на културата като йерархична семиотическа система. Ноосферата в този смисъл може да се разглежда като рефлексия на тяхното единство. Развитието на биосферата под влияние на човешката разумна дейност изявява същността на "ноогенезата". Наличието на разумен контрол и нравствен самоконтрол (а не просто дейност на същества, надарени с разум) характеризира ноосферното битие, което се нуждае от Върховното Благо като от своя цел. В този смисъл метафизиката на ноосферата се проявява като наука за съществените цели на човешкия разум.

Екологичните проблеми обуславят необходимостта от пресмислянето на учението на В. И. Вернадски за ноосферата в съответствие с новите условия. Особена актуалност придобиват съдържащите се в него евристични моменти за оптималното решаване на екологичните проблеми от позициите на една съобразена с бъдещето на човечеството екологически жизнена стратегия.

Преходът към т. нар. епоха на ноосферата не се състои само в създаването на институти, способни да дават екологически оценки на действията на човека, а в разкриването възможностите на човека да оптимизира своята биосфера като телос, без което е невъзможно оптималното функциониране на ноосферата в условията на Земята. Структурироизграждащи елементи в ноосферата са: естествената неорганична и органична природа, с която човек взаимодейства, човешкият

разум като целеположена дейност, интелект. Тук трябва да подчертаем, че на съвременния етап важна роля в динамиката и развитието на ноосферата започва да играе т. нар. изкуствен интелект. По такъв начин развитието на ноосферата посредством развитието и усъвършенстването на изкуствената природа (техносферата), днес намира съсредоточие в изкуствения интелект. Последният разкрива една от глобалните тенденции в развитието на човечеството, тъй като способства за изграждането на социокосмическа система като космосоциосфера, т. е. ноосфера, но вече с негеоцентрично автономно битие.

Отлагането на изграждането на ноосфера на човечеството може да се окаже фатално за неговата жизнена среда и ценностите на живота (земен и космичен). Ноосферата е едновременно “образ” на човешката разумна дейност, изнесена навън, т. е. извънположеният субект и вътрешно положен субект като нравствена разумност. Такава мотивация обуславя естествено разумната човешка дейност по отношение на земната и космичната природа. Но когато става дума за разработване на концепции и прогнози за бъдещо развитие на природната среда, които да бъдат основа за действие на обществото, то естествено научно организираната и нравствено мотивирана човешка дейност ще бъде един от решаващите фактори. От тази гледна точка, доколкото такава дейност е налице (в смисъл на опити за създаване на теория на ноосферата), но не е станала все още решаващ фактор, дотолкова ноосферата не е реално настояща, а е само желано потребно бъдеще.

Поради доминиращата функция на разума онтологическият статус на ноосферата е неопределим в рамките на естественауочното разбиране на природата. Тя не е предмет, който може да се види и усети, а метафизично битие на разума. Последният определя какво да се изучава и как да се познава. В този смисъл ноосферното битие от гледна точка на бъдещия прогрес създава условия за своето усъвършенстване посредством самоусъвършенстването на човешката природа. Но явно, че това ще става все по-осезаемо в зависимост от нравствената мотивация на неговия ценностен избор. Естественото ноосферно битие на човека създава условия за качествено нова ценностна ориентация и ценностен избор (но тук не бива да се забравя екологичният фактор, от който вече във все по-голяма степен зависи бъдещето на човечеството).

Ноосферните измерения на диалектичното единство “човек – природа” се проявяват в необходимостта от екологично жизнено

мотивиране на цялата общественно-историческа практика. Това е реален израз на новите екологични потребности, от които зависи по-нататъшният социален прогрес, но той същевременно е и мярка за практическата реализация на ноосферата. Така, от една страна, понятието “ноосфера” (отразяващо предпоставките за възникването на самата ноосфера) разкрива метафизичните аспекти на нейното битие, възможностите за реализирането ѝ в настоящето – друг аспект, а по отношение на бъдещето ѝ – нейните перспективи. Можем да кажем, че експликацията на понятието “ноосфера” представлява диалектическо отрицание на неговата история. Същата диалектика намира израз и при експлицирането на приемствеността между най-ранните представи за природата и връзката на човека с нея, античните философски схващания за рационалния характер на тази връзка и съвременните разбирания за ноосферата. Това позволява да се мотивира наличието на определена съдържателна връзка между различните възгледи за ноосферата. Тя като че ли намира най-ярък израз в ценностно-екологическата нормативна същност на понятието “ноосфера” като сфера на разумната човешка дейност, която непрекъснато се разширява.

Анализът на диалектиката “екологическа необходимост - екологическа свобода” от гледна точка на ноосферата способства да се очертаят новите жизнени измерения на човека (обществото) и природата в процеса на тяхното взаимодействие. В основата на управлението на биосферните процеси чрез клониране лежи именно овладяването на ноосферната диалектика като метафизика.

От гледна точка на мощните информационни процеси като памет на ноосферата степента на организираност на всяка подсистема зависи от мощността на историческата и естественонаучната памет (в качеството на наука), която е способна да прогнозира своето бъдещо състояние във времето и пространството. А това в крайна сметка означава, че ноосферата (посредством науката) създава възможност да се “самопознава”, “анализира” и “самоуправлява”, а също така да организира тази памет като интелект на нейната организация и да съхранява целевото си състояние като нравствен мотив. Това осигурява целостта, нейната ненакърнимост, а следователно надеждността на системата ноосфера. Последният усвоява йерархичните нива на негеоцентричната метафизичност (която в средновековието например се схваща като проблем за Божествените имена). Метафизиката на ноосферата е свързана с антропологията на рационалността (и ирационалността).

Метафизичното обосноваване на понятието “ноосфера” разкрива нови възможности не само за управлението на социално-екологичните процеси, но и за целенасоченото опредметяване на човешката творческа дейност в организацията на ноосферата. Такъв подход позволява ноосферата да се разглежда като “колективна памет” и разум, който се самопознава чрез качеството на отделния човек. Ето защо всеки човек в ноосферата е ценен сам по себе си. За разлика от Хегеловия абсолютен дух, този “колективен разум” днес е призван да спомогне за ценностния избор между живота и смъртта, условие за който е създала самата глобална екологична криза. Тук смъртта е необходимост, която се “снема” в свободата да се живее. В последна сметка ноосферната свобода означава вечен живот, победил смъртта като необходимост. Единството на човека с природата (земна и космическа) в ноосферата обуславя ценностните параметри на ориентирания човешко битие като битие на Разума. В този смисъл ноосферата съдейства за разкриване на нормите, принципите и методите на една стратегия, ценностно ориентирана към бъдещето на човечеството като към съществените цели на разума.

Усложняването на обекта и субекта (и тяхното взаимодействие) в ноосферата обуславя съответно качествено ново равнище на творчество в нея. Ето защо ноосферата е сфера не просто на разума, но на разума, постоянно стремящ се към своето самопознание в творчество на ценности (научни, нравствени, естетически и др.). Обществото като колективен субект на управление в ноосферата е както субект на познание, така и субект на екологически-оптимизиращо действие. Но от гледна точка на съвременния етап на все по-нарастващата космизация на човешката дейност творчеството на ценности в ноосферата е свързано и с активното усвояване на космическото пространство-време и превръщането на последното във важен фактор за решаване на редица земни нравствени, социални и социално-екологични проблеми. Трябва да подчертаем, че космизацията като ноосферизация на Космоса има отношение преди всичко към разумно-нравствените мотиви в неговото усвояване, а не неговото милитаризиране. Впрочем ноосфера в Космоса означава разширяване границите на земната ноосфера и преодоляване на геоцентризма. За съжаление трябва да отбележим, че дори и Космосът е “замърсен” от човека, т. е. той е изнесъл и там своята неразумност. Същевременно човешкото въздействие върху процесите, протичащи на Земята, в известен смисъл се определя и от степента на проник-

ването му в Космоса. В този план една от най-близките перспективи на социално-екологичното развитие, ориентирано към ноосферата, е необходимо свързана с усвояването на нови енергетични източници в съответствие с процеса на космизация. Но трябва да припомним, че в ноосферата всяка човешка дейност се мотивира от необходимата ценностно-екологична ориентация на разума, постоянно обърнат към метафизиката на своите истинни нравствени основания. Битието на ноосферата се корени в разумната добродетел и добродетелната разумност, образуващи единство във Върховното Благо.

В негеоцентричен план ноосферата се разглежда от редица автори като постоянно разширяващ се компонент на Вселената, специфична метафизична особеност на който е социално-екологичният мащаб на глобалната човешка дейност. Като една от надеждните перспективи на ноосферното развитие – разширяването на ноосферните граници в Космоса засега обаче представлява както реална възможност за неговото използване за негеоцентрични висши цели, така и за използването му за неразумни цели. Вместо да бъде жизнена среда, той се превръща в сфера на унищожение на живота. Без запазване на жизнената среда на човечеството на Земята е невъзможно и осъществяването на тези космически перспективи, които очертават негеоцентричното бъдеще на ноосферата. Ако човек руши своя “земен” дом, то как би могъл да създаде и съхрани своя “небесен” дом, пренасяйки земните принципи (като обърнати “небесни” в контекста на ранните митологични вярвания) в него?

От гледна точка на ноосферата, научната рационалност и образованието стават мощно средство на човешкия разум за преобразуване както на природата (земна и космична) и обществото, така и на самия човек. Поради това в ноосферата науката и образованието изпълняват ценностни функции и имат необходима метафизически обусловена нравствена мотивация. Ето защо в ноосферата както науката и образованието, така и етиката придобиват качествено нови измерения, свързани с преодоляването на геоцентризма. Науката според Вернадски като основен структурообразуващ елемент на ноосферата е необходимо нравствена по своето предназначение и цел. В противен случай тя деградира и започва да се обръща срещу самия човек и разума, който я създава. Научният прогрес, свързан с оптималното екологично развитие на човечеството, трябва същевременно да осигурява и нравствения процес. Така науката в ноосферата има своите необходими нравств-

вени основания в мотивацията на човека като разумно същество. Тя е средство за постигане на определена нравствена цел, но чрез познаващия своите метафизични основания разум в качеството на истинно битие. По такъв начин в ноосферата се осъществява на ново равнище единството на разум и нравственост, на знание (мъдрост), истина и свобода чрез негеоцентричните ценностни основания на науката и образованието. В този смисъл философската антропология следва да включи в своя предмет и отношението “човек – ноосфера”.

2. ОТНОШЕНИЕТО "ЧОВЕК – НООСФЕРА" КАТО АНТРОПОЛОГИЧЕН ПРОБЛЕМ

Нарасналият в последно време интерес към проблема човек – ноосфера¹⁴ отразява именно факта, че решаването на ноосферния проблем е необходимо свързано с проблема за човека и неговия духовен свят: “Вътре в психическата сфера – в крайна сметка в човека – намираме още нещо свръхпсихично – в този смисъл, че тук се открива ново битие, цял нов свят. Това е “ноосферата”, която често наричат свръхпсихически свят – свят на мислите, идеите”¹⁵, смислов свят (на семантиката). Съвременната психология (повлияна от метафизиката) разкрива спецификата на духовното и душевното. Без да ги отъждествява, тя обосновава връзката между духовната и психическата сфера. Но тази динамика е свързана с метафизиката на ноосферата, чийто феномен става предмет на философски анализ, “към ноосферата, към живота на Духа не принадлежи само “смисълът” – идеите, мислите, но и цялата сфера на ценностите, която също е достъпна за нас само на фона на психическия живот, но не се извежда от нея... Светът на ценностите е свят “трансцендентален”¹⁶. В ноосферата ценностите имат битие и битието има ценност. В този смисъл проблемът за ценностите (а и предметът на аксиологията) придобива нов ноосферен контекст. Ценностните семиотични измерения на човешкия живот се съотнасят с метафизичните основания на човешкия разум – в Духа. И от това под какъв знак се подвежда последният, зависи смисловият порядък (семантика) на организация в цялата дейност на обществото и човека. Става ясно, че ноосферата заема възлово място в разкриване на семантичното пространство на културата¹⁷, определящо символното битие на човека. Поради това никак не е без значение как се интерпретира ноосферата като сфера на човешкия логос (разум), дали този разум е в контекста на християнските или антихристичките тоталитарни ценности. Ето защо

ценностните основания на разума обуславят в крайна сметка философското осмисляне на проблема за ноосферата. Цялата културна история на човечеството свидетелства за противопоставянето на силите на доброто и силите на злото, на християнските ценности и антихристките (антиценности). Затова и “познанието и действието (или не, бел. Р. Д.) на съвестта и актовете на свободата са присъщи на хората според тяхната природа”¹⁸. “Христосоцентричният” (Логосният) разум по природа е целеположен ценностно, “вкоренен” в битието на Доброто, Благото и Истината. Човечността на човека в същността си е богочовечна чрез Словото (Логоса). В този контекст ноосферата в своята същност е логосна, а нейното отрицание – антилогосно.

В най-дълбоката си същност ноосферата като метафизика на човешкия (и космическия) разум е свободен избор (екзистенциален) на ценностите на действителното Добро (като Логосно битие) и мнимите ценности (антиценности) на обърнатото добро (т. е. зло)¹⁹. Доброто, Истината, Красотата, Благото по своята природа са метафизични. Тяхното трансцендентно битие като инобитие по отношение на битието на културата има характер на идея, идеал, същност, към които се стреми човекът. Уподобявайки се на тях, той се уподобява на образа на Универсума, избран от него. Поради това с основание може да се каже, че тези ценности (Красота, Добро, Истина и тяхното триединство като Благо-Едно) са апофатични, схванати сами по себе си (т. е. по своята природа), а проявата и възприемането им посредством човешкия разум – катафатични. Диалектиката апофатическо – катафатическо като “логика” намира съсредоточение в метафизиката на ноосферата и най-вече в ноосферните основания на новата аксиология. Тези са пресечните точки на взаимодействие между философията и богословието по отношение на ноосферния проблем (П. Т. дьо Шарден, В. Зенковски; Вл. Соловьев като философ и богослов, В. И. Вернадски и др.).

От това как се схваща човекът, целта и смисълът на неговия живот, ценността на човека, се определя и конструктивното (или деструктивно) решение на ноосферния проблем като проблем за истината на битието и битието като истина.

От една страна, развитието на обществото и развитието на природата се осъществява относително самостоятелно, но от друга, в системата на ноосферата те във все по-голяма степен зависят от човека и метафизичните основания на неговия разум. От тази гледна точка отношението “човек – ноосфера” се оказва средоточие не само

на социално-екологичните, нравствените и ценностните проблеми, но и на метафизичните – за целите и смисъла на живота. Същевременно то имплицитно съдържа в себе си отношението “човек – природа” като природата се разбира в нейния ноосферен контекст най-широко – природа, т. е. при същностното “ейдосно” Единство. Последното е необходима основа за реализирането на първото. Ето защо с основание може да се каже, че “природата днес се разглежда не само като средство за съществуване, но преди всичко като средство за възпроизводство на социалността, т. е. човешката свобода”²⁰ като висша цел на разума. Съвременният антропологичен проблем намира най-ярък израз в необходимостта от ценностно-екологична мотивация на ноосферното взаимодействие между общество и природа с оглед решаването на жизненоважните глобални проблеми на човечеството²¹ като космически в съответствие с битието като истина и истината като битие.

В единния планетарен процес на развитие ноосферата като качествено нов негов етап се характеризира със създаването на нов тип вещественно-енергетични и информационни връзки между обществото и природата посредством целепологащите функции на разума. Последният започва да влияе във все по-голяма степен върху битието от гледна точка на научната рационалност. Ето защо е принципно важно как разумът схваща в перспектива себе си, своето предназначение и цел. От това зависи и неговата конструктивна или деструктивна роля. Самопознанието става главен фактор в ноосферната метафизика. Тази нова форма на “биогеохимическата енергия” (науката Вернадски нарече “енергия на човешката култура”, или “културна биогеохимическа енергия”) създава в настоящето битието на ноосферата. По такъв начин чрез научната информация природната среда системно започва да се включва посредством човешката екологически-ориентирана дейност в динамиката на ноосферата, определяйки степента на усвояване на енергията на биосферните (а напоследък се създават проекти и за усвояване на космическите) процеси. От гледна точка на единния процес на развитие ноосферата семиотически субординира в своята история историята на гео- био- и социосферата. Затова ноосферата е сложно гео-био-социално явление, съподчиняващо в своята семиотична динамика усвоената енергия на геологичните, биологичните и социалните процеси като енергия на конструктивния самопознаващ се разум. В този смисъл ноосферата е относително “последен”, завършващ етап в еволюцията на земния разум и преход към неговата глобализация и

космизация. Разумът посредством знанието, усвоявайки геосферата, биосферата и достигайки до формирането в нейните недра на качествено нов етап – ноосфера, задава във все по-голяма степен нормите, границите на глобалния процес на развитие, създава условия и възможности за своето самоусъвършенстване. Битието на разума се оказва средоточие на битието на при-родата. Последното “снема” своите основания в битието на разума. Ето защо на появата и развитието на Homo sapiens като космически феномен Вернадски отделя особено внимание. С право той пише, че в историята на планетата Земя с неговото възникване коренно започва да се изменя нейният облик. Той мощно влияе върху бъдещото ѝ състояние. Разумът се оказва център на инверсия в отношението човек – природа, а ноосферата – негово изнесено навън битие. Не случайно в историята на човечеството историята на развитието на човешкия разум е едновременно и история на усвояваната от него жизнена среда (земна и космична). Може да се каже, че този процес “снема” проявлението на обективните закономерности в субективни, които също имат свое битие. Разбирането за природата, исторически изменящо се в зависимост от изменението на светогледа на човека и съдържащите се в него нравствени норми е обуславяло различни аспекти на философията като дейност и социалната практика чрез нейната нравствена нормативност като императив.

Тълкуването на при-родната същност на човека като негова ейдосна, логосна природа днес се оказва възлово за разбирането на целта, смисъла и същността на ноосферата. Митологичното съпричастие към Богинята-Майка като родова същност на космическата Душа е “обърната” ноосфера, противостояща на небесната, ориентирана към Словото, Логоса. И ако човек се стреми да се “освободи” от тази първородна телесност, създавайки човешка същност на природата, това “освобождение” не трябва да е за сметка на унищожаването на природата. Човешката същност на природата като “образ на ноосферизацията” намира съсредоточение в способността на разума сам (по свобода) да определя необходимостта на своето съществуване. И тук възниква въпросът за човешките разумни възможности да постигне това. В съвременната антропология с основание се поставя проблемът за отношението ноосфера – човек като фактор в глобалната човешка култура. Ноосферата е едновременно възможност и действителност по отношение на логосната природа на човека. Но трябва да подчертаем,

че съвременните глобални екологични проблеми още повече затрудняват решението на поставения проблем, дори на метафизично равнище.

Ако на човека се гледа само като на биологическо същество, той наистина е ошетен, доколкото е крайно недостатъчно снабден с инстинкти, “незавършен”, за да може пълноценно да се приспособи към обкръжаващата го среда и битието на истината. Идеята за несъвършенството на човека като биосоциално същество застъпва Н. Василев²². Именно затова той за пръв път в историята на Земята е започнал да създава “очовечена природа”, “социализирана действителност”, “втори свят”²³. Но тогава човек именно поради това свое несъвършенство е обречен (по-точно самообречен) в известен смисъл на безизходица. Подобна идея откриваме още в Платоновия мит за пещерата, с тази разлика че според Платон има изход и той е извън пещерата, където се намира светлината на логосния свят. На “окованите” “затворници” в пещерата обаче съществуването наистина е предопределено, “недостатъчно” и “незавършено” поради телесната сетивност. Доказателство за биологическата безпомощност на предчовека и проточовека Н. Василев вижда в социалното “могъщество” на трудовата дейност²⁴. Именно в резултат на тази безпомощност човек иска да изгради “ноосфера”, чийто образец е християнската идея за “Царството Небесно”, където човек ще е освободен от биологическите недостатъци на собствената си сема (sēma) и sōma (тяло).

От гледна точка на негеоцентричните ценностно-екологични параметри ноосферата като система в най-общ план включва социализираното развитие на природата, в което човешката разумна дейност се оказва структурираща и направляваща по отношение на неговото бъдеще. Тази дейност в ноосферата започва да зависи във все по-голяма степен от научната рационалност. Човек – ноосфера – наука образуват системно единство, което има за цел да обезпечи не само социално-екологичната, но и духовната му свобода. Това на свой ред компенсира неговата “биологическа недостатъчност”. Нещо повече, посредством науката в ноосферата биосферното битие на човека се схваща като семиотическа памет на еволюцията, осъзнаваща себе си. Свидетелство за това са новите биотехнологии, генното инженерство и др. Във връзка с това разумната научно-обоснована човешка дейност става главен фактор за глобалното екологическо равновесие и надприроден културен прогрес. Необходимостта от нов тип взаимодействие между обществото и природата, което има за основа научнообоснованото разумно

отношение към природата, позволява по един убедителен начин да бъде разкрита свристичността на понятието “ноосфера”. В основата на такова екологически-оптимизирано взаимодействие между човека и природата лежи възможността да бъде обхваната диалектиката на ноосферната същност на човека и човешката същност на ноосферата. Тя се оказва необходима методологическа основа не само за обяснение на човешката ноосферна дейност, но и за разкриването на нейните жизнени негеоцентрични екологични параметри, тяхното прогнозиране и възможности за създаване на ноосферна метафизика като наука за висшите цели на разума.

Тук трябва да подчертаем, че диалектиката на историческия разум се “снема” на по-високо равнище – ноосферна същност на човека и човешка същност на ноосферата в качеството на ноосферна метафизика. От тази гледна точка можем да отделим две равнища на човешката същност на ноосферата: а) в качеството на семиотична ноосферна динамика, и б) в качеството на конкретна човешка ноосферна дейност, “очовечаваща” природата чрез творчеството на екологически ценности. Посредством ноосферата може да се осъществява самото природно развитие и целесъобразната човешка дейност. От друга страна, ноосферната същност на човека обуславя такъв тип социално-екологична дейност, която осигурява неговата свобода. Именно ноосферната същност на човека съсредоточава в себе си диалектиката на екологическа необходимост и свобода, но от аспект на свободата, която определя сама себе си посредством необходимостта.

Човешката същност на ноосферата разкрива разумната способност на човека въпреки своята “биологическа недостатъчност” да създава своя “втора природа” – ноосферна; която фактически е над-природна, преодоляваща противоречието “биологично-социално”. В този смисъл посредством философското обосноваване на социално-екологичните и ценностни аспекти на ноосферния проблем човешката същност на природата намира нов теоретичен израз като човешка същност на ноосферата. Става ясно, че от реализирането на тази диалектика зависят и възможностите за решаване на социално-екологичните проблеми и степента на социално-екологична свобода. От аспект на ноосферното развитие отношението на човека към природата рефлектира и върху отношението на човек към човека. Ето защо от човешката същност на ноосферата зависи процесът на “очовечаване” на природата,

което днес намира израз в стремежа на човека към метафизична екологизация на науката, социалната практика и философски опит.

От гледна точка на екологизираното философско знание функционирането на ноосферата по отношение на бъдещето представлява реализация на качествено нова степен на самосъзнание на човека за собствената му природна същност и връзката ѝ с човешката същност на природата. Това намира израз в потребността от опазването и възпроизводството на семиотически жизненонеобходимата природна среда и свързаните с нея духовни ценности. В ноосферата, както посочихме, би следвало да се реализира ново екологизирано равнище на човешката същност на природата, “снемачо” в себе си природната същност на човека по такъв начин, че той преодолява “проклятието на материята”, което тегне над неговия дух. Така природната същност на човека посредством диалектичeskото ѝ отрицание в ноосферна (което се осъществява в екологизиращата ноосферна дейност) се оказва “надприродна”, т.е. логосна. Това потвърждава още един път схващането, че човек се стреми да превъзмогне необходимостта на природното си съществуване (затворено в рамките на сляпо, стихийно съподчинение) посредством ноосферните аспекти на свободата. Ето защо “развитието на човечеството по степен на формиране на ноосферата се характеризира с все по-голямо освобождаване от непосредствената зависимост от природните фактори”²⁵. В ноосферната динамика чрез преобразуването (и екологически-оптимизирано управление) на природните процеси (земни и космични), човек придобива нови възможности за постигане на своята социално-екологична свобода. В този смисъл става възможно и естественото преодоляване на геоцентризма в мисленето и практиката. Ноосферната екологична дейност създава условия за усвояване на нови жизнени пространства (не само в земен, но и в космически мащаб). По такъв начин ноосферната същност на човека се реализира и в своите негеоцентрични аспекти. За тях днес свидетелстват усилията на човека да усвоява (теоретически и практически) Космоса и да го превръща постепенно в своя жизнена среда и създаване на нов философски опит, чийто израз е метафизиката на ноосферата.

С ноогенезата като етап от развитието на живота на Земята се осъществява качествен скок – от естествения ход на еволюцията към необходимо управляваната от разума на човека еволюция – ноосфера²⁶. Реализирането на информационните процеси в гео-, био- и социосферата, което става възможно благодарение на екологичната разумна

човешка дейност, представлява необходим момент от развитието на ноосферата, субординираща всички тези "сфери". С появата на биосферата геосферата започва да се развива не само под влияние на своите собствени закони, а и под влиянието на законите на биосферата, в която тя функционира като подсистема. От своя страна, биосферата като система търпи въздействието на активната човешка (екологизираща или не) дейност. В резултат от това и еволюционните процеси в нея значително започват да се ускоряват. Самата идея за времето придобива по-богато съдържание. По такъв начин биосферата също се оказва включена в по-обща система – ноосферата. В края на краищата ноогенезата отразява процеса на формиране на ноосферата като качествено ново единство на процесите в гео-, био- и социосферата. Такова единство е възможно на основата на разумната им мотивация и моделиране на човешката дейност, която е призвана да преодолее трудностите в съвременната жизнена ситуация чрез съществените цели на разума. Във връзка с това е интересно да отбележим, че днес не без основание се говори за биокомпютри, чието създаване учените-специалисти виждат като реална възможност и надеждна информационна перспектива. Именно поставянето на проблема за биокомпютрите потвърждава тази необходимост на човека да създаде нова "втора природа" в съответствие със съществените цели на разумното бъдеще. В нашия случай създаването на биокомпютри представлява едно възможно и дори необходимо семиотично решение на социално-екологичните проблеми. Ще припомним, че подобно бъдеще, свързано с изграждането на ноосферата на човечеството, е предвидил В. И. Вернадски – идеята за "автотрофното човечество". Струва ни се, че реалната научна перспектива при решаването на проблема за биокомпютрите е един подстъп към глобалния – автотрофността на човечеството. По-вероятно е този проблем да се реши по модела на Шарден, отколкото по модела на Вернадски.

Човек, организирайки действителността (природа, общество и мислене) съобразно своите социално-екологически ценности, фактически започва да я превръща в сфера на разумна екологична дейност (ноосфера), която в крайна сметка, се обособява като негово нагледно битие. По такъв начин "изнесената навън", т. е. опредметената, същност на човешкия разум (под формата на екологически и екологизиращи нравствени, естетически и др. ценности) придобива относителна самостоятелност и започва да обуславя нови норми, цели и смисъл на

човешкия живот в съответствие със степента на неговата свобода. Тази функция на човешкия разум, реализиращ динамиката на ноосферата като “образ” и “подобие” на осъзнаващия своето предназначение човек, усилва и стимулира проявлението на свободата в човешката творческа дейност. От тази гледна точка ноосферата включва разумната човешка дейност не изобщо, а “снемачата” себе си разумна екологична дейност в целепологането като свобода, която като целева причина детерминира нейната организация и развитие. Същност ноосферата е не само необходимо средство за управлението на природата и нейното възпроизводство, но и необходима качествено нова форма на съществуване на човешката същност на природата като свобода чрез битието на истината.

Познавайки природата от аспект на ноосферата, човек познава себе си, своите възможности в теоретико-практическата дейност. В този смисъл самопознанието като метафизика придобива нови характеристики. То представлява процес на проникване на разума в ценностните структуроизграждащи принципи на ноосферната човешка дейност. Това се реализира, от една страна, в “изнесената навън” (на разума) жизнено-екологизирана същност – техника, изкуствен интелект, преобразувана природа, наука, изкуство, морал и т. н. От друга – в тези негови структуроизграждащи елементи, които служат като основа за по-нататъшното разгръщане и усъвършенстване на човешката личност. Налице е двойно отрицание (отрицание на отрицанието). Разумът, за да се развива, трябва да “изнася”, да “снема”, да целеполога своята същност в творческата преобразуваща човешка дейност, изграждайки ноосферното си битие чрез истината. Последната от своя страна съдържа в себе си определени възможности за неговото бъдещо реализиране. Но то зависи в голяма степен от ценностната му ориентация. Във връзка с това взаимообусловеността на индивидуалния разум и ноосферата, тяхното проникване обуславя диалектиката “индивидуален разум-ноосфера”. Днес изграждането на ноосферата става критерий за действителния прогрес на човечеството и степента на практическото решаване на глобалните проблеми, което изисква вкореняване на човека в неговото същностно битие като истина.

3. НООСФЕРАТА И КУЛТУРАТА НА ЧОВЕКА В ИНФОРМАЦИОННОТО ОБЩЕСТВО

Символната информационна динамика на съвременния живот все по-настойчиво извежда на преден план проблема за ноосферата

като сфера на разума и свързаната с него семиотическа дейност. Екологичната криза по недвусмислен начин показва, че социално-екологичната информация и духовните ценности са необходим фактор в културното развитие. Предупреждения за настъпващата екологична криза съществуват отдавна – още от “Апокалипсиса”. От гледна точка именно на съвременните социално-екологични проблеми разработването на категориите “прогрес” и “регрес” има важно методологическо и светогледно значение и обуславя съответно качествено нови критерии за развитието на обществото и човека в ноосферата. Разбирането на културния прогрес като форма на развитието (свързана с нарастването на стратегическите социално-екологични възможности) може да изпълнява целеполагащи функции в човешката метафизическа и практическа ноосферна дейност. Очертаването на стратегическите тенденции в развитието на природата, обществото (и мисленето) е важно условие за тяхното оптимално познаване. Това от своя страна може да спомогне за разкриване на нови перспективи и условия за разумно (ноосферно) взаимоотношение между обществото и природата в системата на културата.

Вече съществуват опити за теоретично обосноваване на “информационна форма на движение на материята”²⁷, която според нас е по-удачно да бъде наречена ноосферна, тъй като последната предполага глобална организация на научната информация на основата на нейната ценностно-екологична жизнена стратегия, ориентирана към бъдещето на човечеството²⁸. По такъв начин става възможно усъвършенстването на естествените еволюционни (природни и социални) процеси посредством разумната целеполагаща човешка семиотична дейност, с която е свързано понятието “ноосфера”. Откриването на стратегическите тенденции в социално екологичен план и натрупването на знания в качеството на информация бележи прогресивната страна в културното развитие. Социално-екологичната информация е необходима, за да се оптимизира не само самоорганизиращата роля на колективния субект на познанието (ноосферата), но тя спомага за формиране на нов тип стратегия на научно изследване и целенасочено въздействие върху еволюцията на живота. Това поражда редица нови нравствени проблеми, които влияят върху информационната инфраструктура на ноосферата. Такъв процес е свързан (както вече стана дума) с осъществяването на диалектичното единство между ноосферната същност на човека и

човешката същност на ноосферата, битието на която се засвидетелства дори от категоричния императив на Кант.

Активната роля на човешкия разум по отношение на ценностите на живота в значителна степен се проявява в способността на човека да прогнозира своята дейност като целеполагане. Оптималното организиране на ноосферната дейност се осъществява благодарение на непрекъснато усъвършенстващите се идеи за социално-екологична стратегия. Науката днес сама не е в състояние да задава нормите на своето развитие, но тя определя в крайна сметка и обекта на бъдещите изследвания, мотивиращи и съответни целенасочени въздействия върху природата на човека. Но последните могат да се окажат ориентирани против едни или други ноосферни ценности. В този смисъл дадена практическа дейност независимо дали се основава на информация в качеството на научно знание, може да ускори или забави биологическата еволюция на Земята или въобще да я прекъсне. Такова влияние на научната информационна дейност върху практиката се осъществява както по силата на общественото развитие и реализиране на определена социална необходимост, така и чрез все по-засилващата се интелектуализация на човешката теоретическа и практическа дейност. Разбира се, подобна знаково ориентирана интелектуализация трябва да има и своя социокултурна значимост. От тази гледна точка в нов ноосферен аспект на развитието се разкрива и самата общественно-историческа дейност, изискваща свой философски опит. Тя е все повече засилващо се единство на знание и неговата екологически целенасочена реализация.

В ноосферата екологизираният философски опит става във все по-голяма степен зависим от типа, характера и ценностната ориентация на познанието. Обособяването на системата "човек - машина" (детерминираща качествено нова гносеологическа ситуация), налага създаването на нови ноосферни ценности, които обаче се нуждаят от екологизация. По такъв начин "рационалният избор между алтернативните стратегии за създаването на системи "човек - информационна машина" изисква "съпоставяне на сравнителната ценност на комплексните структури, ценността, основана на съжденията на множество хора с най-разнообразни възгледи и изразена в разбираеми за тях термини"²⁹. Тази необходимост от само себе си вече говори за оценностяване на човешкия разум и неговите социално-екологични функции, осъществявани посредством една екологизирана и екологизираща практика. В тази връзка можем да говорим за ноосферна практика. Тук тя вече е не просто предметяване на определено информационно

знание, а и негово генериране и въплъщаване в общата структура на социалния прогрес. В този аспект екологизацията свидетелства именно за увеличаване ролята на човешката творческа и преобразователна ноосферна дейност. Днес вече не е достатъчно знаейки, човек да прилага на практика своето знание, но е необходимо така да прилага знанието си съобразно новите условия, че да оптимизира бъдещата си дейност като свобода. В противен случай той генерира ново противоречие, което го тласка към самоунищожение – “противоречието между техниката като висше постижение на човешкия ум и освободения от тези постижения разрушителен потенциал”³⁰. Този разрушителен потенциал се отнася към антиноосферата.

Именно новият характер и екологизирано съдържание на опита, обусловен от достиженията на естествените науки се определя от факта, че човек е “принуден” все повече да действа разумно, отчитайки и бъдещите резултати от своята настояща дейност. Само по такъв начин става възможно оптималното духовно развитие (т. е. отчитайки стратегическите възможности на природното и социално развитие в тяхното единство), обхващащо знанията за природата, обществото и мисленето. Това са всъщност три взаимосвързани проблема, които се включват в предмета на ноосферната метафизика. Чрез учението за ноосферата последната е призвана да прониква и моделира стратегическите тенденции на глобалното жизнено развитие, разкривайки неговите негеоцентрични метафизични основания.

4. ЧОВЕКЪТ В НООСФЕРНАТА МЕТАФИЗИКА

Философско-светогледният аспект на взаимодействието между философията и естественонаучното схващане за света днес намира най-ярък израз в новото разбиране за човека, неговото отношение към самия себе си, природата и обществото, което преодолява тесните рамки на геоцентризма. Необходимостта от ноосферен подход в познанието на човека всъщност днес свидетелства за потребността от качествено ново отношение на човека към самия себе си, обществото и природата от гледна точка на истината като битие.

Светогледният аспект, фиксиращ ноосферното отношение на човека към действителността (обективна и субективна), обуславя решаването на такива нови проблеми, които са непосредствено свързани с качествено новите методи на познанието (усилващи познавателните способности на естествения интелект) и изменението съдържа-

нието на познавателния процес чрез изменение на неговите елементи – обекта и субекта на познание. Това от своя страна става източник на нови познавателни отношения и е в състояние да стимулира творческата активност на съзнанието с оглед ноосферните ценности на бъдещето. Обектът на ноосферната метафизика има свой семиотически аспект на организация. Това се отнася дори за самите логосни форми.

Ноосферният светогледен аспект на взаимоотношението между философията и естествонаучното схващане за света е свързан и с преосмисляне традиционното разбиране за същността на човека, на неговото съзнание и творчество, на неговата биологическа организация, а така също и на извършваната от него дейност.

Изучаването на наследствеността³¹ и развитието на такива науки като генетика, биохимия, ензимология, молекулярна биология, микробиология и др., опитът за изясняване на механизма на стареенето и др. разкриват по нов начин вътрешната динамика на живота като противоречив процес: раждане, развитие, стареене и смърт. Но социално-екологичните условия, необходими за тяхната реализация, непрекъснато деградират. Програмирайки стареенето, животът всъщност по необходимост програмира и смъртта, но биологичното у човека все повече е принудено да се адаптира към новите социално-екологични изменения, които все повече поставят човека в екстремални условия. Смята се, че именно процесът на така силно изразената акселерация е проявление на новото въздействие на социалното върху биологичното. Едно такова по-широко схващане за живота, което се налага от съвременните постижения на естествознанието, поражда необходимостта от преосмисляне на редица традиционни метафизични въпроси като например проблема за смисъла на живота, неговата ценност, цел, нравствени критерии и др. Вече сериозно се поставя въпросът за чисто земно пространство. Днес проблемът за живота във Вселената придобива, както е известно, ноосферни аспекти, а теоретичната космология все по-настойчиво се превръща в ноология.

Съвременният ноосферен проблем влияе върху схващането за живота, което надхвърля границите на досегашното разбиране за него като чисто биологическо или социално съществуване на човека. От гледна точка на ноосферната метафизика не удовлетворява и традиционното разбиране за естествената смърт на индивида като “момент” от живота. Диалектиката на живота и смъртта като проблем би следвало

да включва отношението на човека към самия себе си, към развитието на обществото и природата (земна и космична). На появата на човека в еволюцията на Земята³² се гледа като на средство на разума да осмисли сам себе си и своята дейност като извънположен субект. Това потвърждава още един път ноосферните аспекти на идеята за движението и развитието, осъществявани обаче посредством дейността (и опита) на човешкия разум. Но това обуславя и нов (необходим на сегашния етап) метод на човека за истинно постигане на света, обществото и самия себе си. Традиционният проблем за съотношението между живота и смъртта, опитът за изграждането на науки за живота и смъртта, дори опитът за управлението на генните процеси – генна инженерия, генетика и др. (на различни равнища: биологично, социално, информационно, ноосферно), означава разумно “продължаване” на живота, съпреживяване на проблема за бъдещето и неговото оценностяване. В крайна сметка, управляването на еволюционните процеси на всички равнища и в различна степен представлява израз на стремежа на човека към осмисляне и възпроизвеждане същността на живота в съответствие с истината. Известно е, че посредством човешката творческа дейност природата придобива качеството на покровител или разрушител. Дори може да се каже, че разрушителната дейност на човека по отношение на природата все още превишава значително конструктивната. В отношението си към нея човек проявява отношение към себе си, а в отношението към себе си – отношението към природата и себеподобните. Тази диалектика “природа – човешко творчество” е основен критерий за ноосферизация на природата и обществото като един идеал на фона на съвременната екологична криза. И ако човек не преодолее разумно тази криза, той е изправен пред собственото си самоунищожение, което е самоунищожение на човешкия разум. В известен смисъл екологичната криза в жизнената среда е израз и на кризата в духовните ценности. На съвременната екологична криза може да се гледа като на извънположен субект, опиращ се не на ноосферния, а на антиноосферния опит.

В този аспект съвременното състояние на жизнената среда, предизвикано от самата човешка дейност, налага необходимостта от преосмисляне на досегашното разбиране за културен и социален прогрес. Обединявайки в себе си природно и социално, човекът предава качествено нови характеристики на културата, които не винаги са

целесъобразни с оглед на бъдещето. Външно те могат да се основават на новите постижения в биологията, физиологията, микробиологията, биониката, информационните технологии и др., които спомагат освен за проникване в биологичните процеси, но и за моделирането на човешките мисловни процеси. По нов начин се осъществява взаимоотношението между онтогенните³³ и филогенните цикли и става възможно разумното и целенасочено влияние върху тях с цел усъвършенстването им. Оттук естествено възниква и необходимостта от обосноваване на ноосферните фактори на културния прогрес. Необходимо е и теоретично обосноваване и философско осмисляне на възможностите на човешкото въздействие върху еволюцията на биосферата от една страна, и от друга – на факторите, усилващи творческите способности на човека да влияе върху природната и социалната среда и както вече стана ясно, един от тези глобални фактори днес е информационният. Той се оказва основополагащ при решаването на глобалните проблеми на човечеството. Според Мартин “можем да оценяваме приближаването към статуса на информационното общество” по равнището на информационното съзнание, “по съществуващите условия за обработка на информация, по развитието на информационните сектори на икономиката и възникването на цели и ценности, свързани с информацията”³⁴. Тук естествено възниква въпросът дали самият социум, в който се ражда и живее човекът не възпроизвежда обърната ценностна система? В този смисъл може да се говори за съотношението между проблема за ноосферата и “образа на универсума”, който се възпроизвежда в социодинамиката на културата чрез цикъла делник – празник.

5. ОБРАЗЪТ НА УНИВЕРСУМА* В ОНТОЛОГИЯТА НА НООСФЕРНАТА МЕТАФИЗИКА

Сферата на човешкия разум е единично битие на единната ноосфера. Ноосферната метафизика като философия на естествения разум и наука за неговите съществени цели са обусловени от нарастващата семиотична активност на разумната човешка (ноосферна) дейност. Познавателната ноосферна дейност се стреми да осмисли своето развитие посредством качествено новия метафизичен тип интеграция на знанията – получил днес названието “образ на универсума”. Последният се свързва с рефлексивната способност на човешкото съзнание, посредством която то опознава себе си, изучавайки дори

Колелото на живота със символите на четиримата евангелисти. Пропорциите на колелото на живота съответстват на пропорциите на човешкото око и същевременно изразяват небесната йерархия. Четиримата евангелисти са разположени във вид на кръст. В централния кръг на колелото на живота (респ. зеницата на окото) е изобразен елен – символ на светлината (Мадрид – X в.).

генезиса на своето зараждане. Осъзнавайки своята история през призмата на настоящето си развитие, човешката разумна дейност създава особена сфера, надстройваща се над неговия исторически ход посредством увеличаване на информационната наситеност. Метафизичният характер на ноосферното познание определя фактически сферата на разума (ноосфера), която се реализира като процес на създаване, пресъздаване и самопродуциране на човешкия разум. Сами по себе си тези аспекти се проявяват в общата метафизика на културния прогрес. Заложените в него, все още недостатъчно изучени, конструктивни възможности на човешкия разум придобиват реалност чрез активната преобразуваща и целеполагаща дейност, изразена посредством метафизиката на ноосферата. Досегашното схващане за “образа на универсума” се отнася до възгледа за мирозданието като Универсум. По отношение на човека тук конструктивната дейност се реализира йерархически – от висшите форми на движение към нисшите. Нисшето се разглежда като че ли през призмата на висшето, поставяйки си задачата да обясни вече съществуващия “цвят” на нещата – логосните форми. Подобен подход обаче възпроизвежда ранни митологични структури от първичната ноосфера като архетипове.

Метафизиката на ноосферата като “образ на универсума” включва и диалектичното единство на “обект – субект” в неговото минало, настояще и бъдеще, но определящо в този случай става бъдещето. Именно това придава облика на ценностното битие. Игнорирането на бъдещето може да десакрализира битието на ценностите и ценността на битието.

Като мезокосмос, ноосферният метафизичен “образ на универсума” е основа на интеграцията на знанията в условията на съвременната космологизация на знанието, разкрива по нов начин реализацията на качествено новия тип интеграционни процеси между естественонаучното схващане за света и ноосферния философски опит. Подобен тип интеграционни процеси се определя преди всичко от преосмисляне на традиционните ценности на човешкия разум, от факторите за неговото пълноценно развитие (което включва и ноосферната среда за бъдещото му оптимално функциониране и творческа реализация). Това от своя страна изисква още по-задълбоченото проникване в “линията на цефализацията”, имаща непосредствено отношение към формирането на човешката разумност и съответно на ноосферата.

Този многостранен процес изисква обединяването на различните естественонаучни и хуманитарни области на знанието чрез евристичната интегрираща роля на философската методология в качеството на ноосферна метафизика. Последната може да играе изключително важна роля при създаване модел на бъдещата рационалност. Тук самата философия като ноосферна метафизика е активен фактор в конструирането на “образа на универсума” като Логос и мястото на човека в него. Образът на универсума онтологизира човешкото битие.

Формирането на днешния “образ на универсума” (Логос) налага нова гносеологическа ситуация (породена от ноосферния проблем). Отделя се все по-голямо внимание на самосъзнанието на научната рационалност и нейната ноосферизация. Но последната все още не е придобила убедителна практическа реализация в социокултурния семиозис. Това се обяснява с необходимостта от предварително решаване на проблема за целите на разумното взаимоотношение между човека, природата и обществото с оглед на ноосферната метафизика. Тук става възможен процесът на самосъзнаване на човека, който прави избор за своето бъдеще под формата на ценности (истина, добро). Разбира се, в това отношение трябва да се имат предвид все повече усложняващите се негеоцентрични взаимовръзки на човека с природата. Творческата дейност е начинът, по който оцелява човешката природа, търсейки своя негеоцентричен смисъл. Ето защо изграждането на истинното методологическо самосъзнание на науката се основава на (истинно) философско познание, което се съдържа в изследователския процес както под формата на определена гносеологическа ситуация, така и в качеството на съдържателни познавателни методи, позволяващи разглеждането на изучаваните обекти в ноосферен аспект.

Именно този аспект е неотделим от конструирането “образа на универсума” като ноосферна метафизика. В подобен смисъл изграждането на самосъзнанието на ноосферната метафизика (като нов тип научна рационалност) може с пълно право да определим като структурен елемент на ноосферата. Той е свързан с обособяването на определено самосъзнание на човешката рационалност, което произтича от развитието на творческите способности на естествения интелект, а също така от необходимостта за неговото по-пълно изучаване чрез моделирането му в качеството на изкуствен интелект.

Всичките тези фактори обаче не могат да не се отчитат при изграждането на “образа на универсума” чрез ноосферната метафизика.

Използването на изкуствения интелект от гледна точка на самосъзнанието на човека и науката би следвало да отчита необходимостта от решаване на ноосферния проблем. В процеса на разширяване на сферата на разумна дейност на човека (като ноосфера) подобна конструктивна роля на науката под формата на естествен и изкуствен интелект трябва да бъде космологизирана и екологизирана.

По такъв начин съвременният "образ на универсума" е необходимо да включва като свое основно ядро възникването, функционирането и развитието на ноосферата. Последната е също така сфера на ценностната човешка дейност, ориентирана към върховното Благо. Поради това от гледна точка на съвременния ноосферен проблем особено значение има аксиологичният подход при изграждане на съвременна метафизика на ноосферата. Нейният семиозис е неотделим от космическия.

Ето защо ноосферният проблем изисква качествено ново семиотично ниво (самосъзнателно) на човешката теоретическа (метафизическа) и практическа дейност. Като диалектическо отрицание на съзнанието (в смисъл на съзнателно използване и прилагане на научно-теоретическия апарат и методи) то обуславя не само превръщането на науката в екологизирана производителна сила, но самата тя става необходимо средство за собственото си негеоцентрично възпроизводство. Тук прозира дълбоко скритата необходимост на естествения интелект да се самопознава и заедно с това да опредметява своите ценностни функции в изкуствения интелект. Тази тенденция се проявява днес най-вече в интензивното развитие (и приложение) на изкуствения интелект и неговото все по-широко въздействие върху възможностите на човешката дейност и самия философски опит като израз на естествената метафизична способност.

Днес проблемът за метафизичния "образ на универсума" конструира ноосферизацията като процес. Така самосъзнателната дейност на човека и философският опит (на човека) имат за цел "универсума на образа", т. е. Логоса. По такъв начин процесът ноосферизация представлява необходимо условие за постигане универсалното "ейдосно" единство на Образеца и подобieto. За изясняването на последното особено значение има ноосферната метафизика. Последната обуславя от само себе си и качествено новото равнище на познанието, необходимо при разкриване "образа на универсума".

Метафизиката на ноосферата е призвана да даде ново решение на традиционните гносеологически проблеми, породени от новите характеристики на познавателния субект и обекта на познанието (обусловени от ноосферата). Ето защо “образът на универсума”, който се стреми да изгради метафизиката на ноосферата, формира нова гносеологическа ситуация, отчитаща не само бъдещето на познанието, но и бъдещето на човешката битийност.

“Образът на универсума” позволява да се реализират качествено нови ценностни функции на познанието и метафизически мотивираната дейност. В този смисъл съвременната гносеологическа ситуация обуславя качествено нов тип познание за природата на човека и философията. Това ново взаимоотношение намира израз в проблема за ноосферата и нейната метафизика, който изисква качествено нов подход и към проблема за човека. Ноосферната метафизика разширява обхвата на философската антропология и същевременно я мотивира по качествено нов начин. Философската антропология все по-настойчиво се налага като ноосферна антропология, която най-убедително може да мотивира мястото на човека в съвременната метафизика. Така става ясно защо философията на културата в нейния ноосферен контекст издига на преден план необходимостта от обосноваването на такива проблеми като културния семиозис и неговите ноосферни ценностни основания. Семиотиката на природата и семиотиката на културата намират израз в ноосферния семиозис. Тук особено място заема взаимоотношението етносемиотика – глобален културен семиозис (ноосферата като семиосфера). Чрез ноосферата човек се стреми към все по-пълна онтологизация на своето битие.

За ноосферната метафизика особен интерес представлява обосноваването на единството, тъждеството и различието между култура, философска култура и философия на културата. В това отношение философските категории като универсалии на културата играят особено важна роля в изграждането на глобалната култура (в нейния етически, естетически, логосен и др. аспекти). Те мотивират ценността на битието и битието на ценностите. Това от своя страна налага потребността от философски концептуален анализ на културата като “езиково” битие, което има както своята разумна (ноосферна, логосна), така и неосъзната (архетипна) мотивация. Анализът на архетиповете на културата (като текст, който има различни йерархични равнища – подсъзнателен,

съзнателен, самосъзнателен и трансцендентен) позволява да се разкрият целите, мотивите и бъдещето на глобалния културен процес. Нещо повече, това създава условия дори той да бъде прогнозиран. Метафизиката на историята и философията на културата намират своето концептуално единство в ноосферната метафизика като наука за съществените цели на човешкия разум. Тези цели са ноосферни цели.

В ноосферната философия на културата ключово място заема проблемът за сакралното и профанното семиотическо пространство (на културата) от гледна точка на екзистенцията на човека (неговия избор и свобода). При историческото обосноваване на този проблем се възлагат особени надежди на философията на името (и свързаните с него митове – религиозни, политически и др.). Културната номинация всъщност съдържа “шифрите”, “кода” за разгадаване същността на всяка политическа или икономическа и религиозна власт. Днес отново на преден план излиза проблемът за ценностите (но не псевдомесианските), а тези, които мотивират съществените цели на човешкия разум и от които зависи ноосферната метафизика.

Ноосферната метафизика е антропология на съществените цели на човешкия разум.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Вернадский, В. И. Несколько слов о ноосфере. – Успехи современной биологии. 1944, т. 18, вып. 22; Е. Куражковская, Е. Данков. Информационная структура гносеологического времени. – В: История и методология естественных наук. Вып. XXIII. М., 1979, с. 48–57; Р. Данкова. Метафизика на ноосферата. – Философия, 1998, № 2, с. 42–47.

² Вернадский, В. И. Философские мысли натуралиста. М., Наука, 1988; R. Dankova. Noosphere and cosmic era. First national conference “Cosmos’85” 14–16 November 1985. Varna, p. 126; Ц. Кардашев, Е. Данков. Светогледно-методологически аспекти на космизация и екологизацията. – В: Методологически проблеми на природознанието. С., Изд. на БАН 1985, с. 44–64; Р. Данкова, Е. Данков. Развитие на ноосферата и проблемът за нейната космизация. – В: Наука и съвременност. В. Търново, 1983, с. 99–116.

³ Мари Жозеф Пиер Теяр дьо Шарден (1881–1955) получава духовен сан през 1911 г., а през 1922 г. защитава дисертация по палеонтология.

Малко известно е, че Волтер е брат на пращадото на Шарден по майчина линия.

⁴ Дьо Шарден, П. Т. Феномен човека, М., Наука, 1987, с. 148–149

⁵ Дьо Шарден, П. Т. Цит. съч., с. 201

⁶ В основата на обърнатия дуален модел на света лежи опозицията “Небе–Земя”. Според него на Земята се приписват функциите на Небето, т.е. Земята е Богинята-Майка (Деметра). Вж. Д. А. Абрамян. Первобытный праздник и мифология. Ереван, 1983.

⁷ Шарден, П. Т. Цит. съч., с.149.

⁸ Вж. Дьо Шарден, П. Т. Божественная среда. Символ, 1990, № 23, с. 59–64

⁹ Вернадский, В. И. Размышления натуралиста. М., Наука, 1977, с. 33

¹⁰ Пак там, с. 24

¹¹ Вж. Данкова, Р. Ценности, ноосфера, човек (антропологичен аспект). В.Търново. Унив. изд. “Св.св.Кирил и Методий”, 1983, с.143–175.

¹² Вж. Огурцов, А. П. Антропность биологии и образы человека. – В: Биология в познании человека. М., Наука, 1989, с. 36.

¹³ Тук понятието “култура” е употребено в смисъл на “овеществяване и обективизиране на човешката същност”. (Вж. К. Василев. Що е култура. Проблеми на културата, 1978, № 1, с. 83; Р. Данкова (съст.) Философия и култура. В.Търново. Унив. изд. “Св.св.Кирил и Методий”, 1996.

¹⁴ Вж. Dankova, R. Noosphere and anthropogenesis. International symposium “Evolution and morphogenesis”. Plzen, CSSR. 24–29 August 1984. Abstracts of communications. Czechoslovak Academy of sciences, p.765–769;

¹⁵ Зенковский, В. Основы христианской философии. Т. 1. М., 1992, с. 179; За христианските цивилизации вж: F. Braudel. A History of civilizations. Penguin Books. 1995, p. 333–372.

¹⁶ Пак там, с. 179.

¹⁷ Вж. Бурдийо, П. Практическият разум. С., 1997; Ю. М. Лотман. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М., 1996. с. 168–296.

¹⁸ Зенковский, В. Цит. съч., с. 49.

¹⁹ За обърнатия модел на света. – Вж.: Данкова, Р. Цикълът делник – празник като феномен на културата. Философски анализ. – Философия, 1994, № 4, с. 20–26.

²⁰ Михайловский, В. Н., Г. Н. Хон. Диалектика формирования современной научной картины мира. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1989, с. 91.

²¹ Идеята за ноосферата включва и идеята за социализираната природа като артефакт, която е предмет на социалната екология, семиотиката и антропологията. – Вж.: **Ф. Сен-Марк**. Социализация природи. М., Прогресс, 1977.

²² Вж. **Василев, Н.** Как е възникнал човекът? С., Наука и изкуство, 1986.

²³ Пак там, с. 184.

²⁴ Пак там, с. 185.

²⁵ **Казначеев, В. П.** Вопросы диалектики природы в работах В. И. Вернадского. – Вопросы философии, 1981, № 8, с. 107.

²⁶ Първата генетична манипулация – създаването на молекула ДНК, носеща гените на маймуна и бактерия е извършена през 1972 г. от американски учени; през 1977 г. е произведен човешки хормон – соматостатин; първите растения, получени по генетичен път, са създадени през 1983 г. (например тютюн, устойчив на антибиотик); през 1997 г. се ражда Доли в резултат на клонирането.

²⁷ Вж. **Абрамов, Ю.Ф.** Картина мира и информация (Философские очерки), Иркутск, Изд-во Иркутского ун-та, 1988.

²⁸ Терминът “киберпространство” днес адекватно отразява световните информационни процеси като “мрежа от хора и идеи” (Я. К. Нийри), т. е. ноосферното символно пространство.

²⁹ **Шеридан, Т. Б., У. Р. Феррелл.** Системы человек – машина. Пер. с английского, А. К. Корбинского, М., 1980, с. 395.

³⁰ **Гризебах, М. М.** Философия на “зелените”. – В: Биологичните предизвикателства на бъдещето. С., 1989, с. 158.

³¹ По-важни стратегически направления на биологията у нас са: Изучаване и овладяване основните закономерности на наследствеността с цел създаване на нови форми растения; разработване проблемите на етологията; регулиране на фотосинтезата и др.

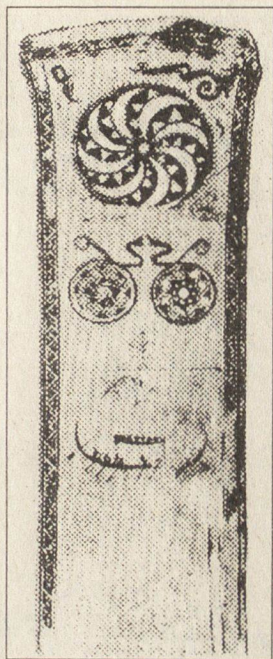
³² За гносеологическия статус на теорията за еволюцията виж: **Е. Pakszys.** The cognitive status of the theories of evolution in contemporary biology, Poznan, 1988, p. 63–76.

³³ Известно е, че учените са успели да изменят някои параметри на онтогенния цикъл. Благодарение на информацията, която се съдържа в клетката на целия организъм (организмът е “разгъната” клетка) специалистите управляват алгоритъма на деление на клетките в организма.

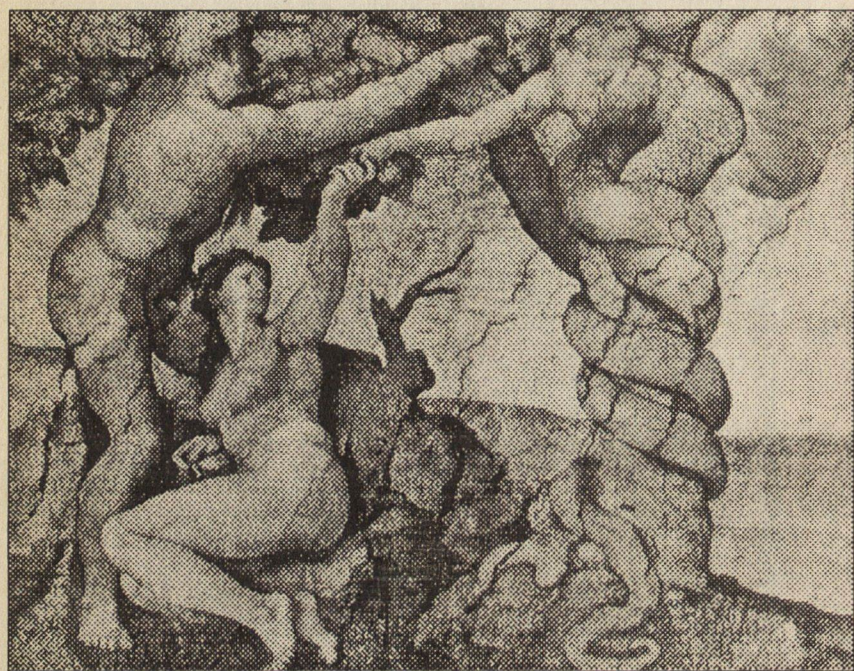
³⁴ **Martin, W. J.** The information Society - idea of entity, ASLIB proc. L., 1988, Vol.40, № 11/12, p.305.

* Макар и близък до понятието “картина на света”, “образът на

Универсума” се отличава от него по това, че акцентува на диахронната организация на света. По такъв начин на преден план излиза “обединяващата” структура на глобалното развитие, обхващащо природата, обществото и мисленето, а не тяхното синхронно взаимоотношение. “Образът на универсума” разкрива и тенденцията на глобалното информационно развитие, което го доближава до понятието “ноосфера”.

Тристепенната картина на света, включваща небе, междинен свят (в който живеем) и подземен свят. Подземният свят е царството на змията (Хадес). В него се отива чрез преплуване на р. Стикс с ладия. Във връзка с този модел на света в погребалния ритуал се включва Хароновият обол. С него покойникът плаща на Харон, за да бъде отведен в подземното царство. Небесният свят е представен с уранически (соларен) знак.

Метафорично изображение на грехопадение от Микеланджело в Сикстинската капела в Рим (1508 – 1512 г.). Змията е представена с глава на човек поради своята хитрост. Ябълката, която дава в ръката на Ева, според най-древната традиция е нар. В древните евразийски митове яденето на плод от нар е начин на сключване на договор с княза на подземното царство. Дъщерята на Деметра – Персефона, след като е ухапана от змията по време на сватбена церемония, попада веднага в царството на Хадес и той я принуждава да сключи с него договор според който човек става смъртен. Този договор (в палеобалканските митове) задължава Персефона да изпълнява своите съпругески задължения при Хадес в продължение на две годишни времена – есента и зимата.